

25 Χρόνια: Το μέλλον της προστασίας και τεκμηρίωσης της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα

Προτείνοντες εισηγητές:

Ζήσης Κοτιώνης, Καθηγητής Π.Θ., Νικόλαος Πλατσάς, υποψήφιος διδάκτωρ Π.Θ.

Τίτλος:

**Το Μη- Μέλλον της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής:
Από τον Μοντερνισμό, ως Αρχιτεκτονική του Κράτους Πρόνοιας, στην
Αρχιτεκτονική της Αυτοκρατορίας**

ΤΟ ΜΟΝΤΕΡΝΟ ΚΤΗΡΙΟ- ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Ο ελληνικός μοντερνισμός είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάπτυξης αρχιτεκτονικού ιδιώματος με εμπνευστή το υπό κατασκευή κράτος πρόνοιας. Ως πάροχος Δημόσιας γης και ως ανάδοχος δημόσιων έργων αρχιτεκτονικής, το κράτος εμπύχωσε την υλοποίηση πρότζεκτς υψηλής λειτουργικής και συμβολικής αξίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το πρόγραμμα ανέγερσης σχολείων προπολεμικά (υπ. Παιδείας Γ. Παπανδρέου), το πρόγραμμα των δημόσιων ξενοδοχειακών υποδομών μεταπολεμικά (Κ. Καραμανλής, Α. Κωνσταντινίδης), καθώς και τα προγράμματα εργατικής κατοικίας.

Η σταδιακή υποχώρηση του κράτους πρόνοιας με εθνικό αυτοπροσδιορισμό, που επισυμβαίνει από τη δεκαετία του ενενήντα και η επέκταση της αποεδαφικοποιημένης παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας αλλάζουν ριζικά τους όρους άσκησης αλλά και το περιεχόμενο της αρχιτεκτονικής. Το μέλλον της λεγόμενης μοντέρνας κληρονομιάς, τόσο ως σημαντικό κτηριακό απόθεμα, όσο και ως ενεργή τεχνογνωσία του οικοδομείν περνάει στη δικαιοδοσία και τις στρατηγικές της υπερεθνικής «αυτοκρατορίας».

Η νέα αυτοκρατορική αρχιτεκτονική προγραμματίζεται σε μεγάλη κλίμακα και η ελληνική επικράτεια μπορεί να καταστεί παραγωγική μόνο με την υποχώρηση της κρατικής δικαιοδοσίας, τη εκχώρηση εδαφών στρατηγικής σημασίας (πχ Ελληνικό, Φαληρικό Δέλτα, Ελαιώνας εν δυνάμει, τουριστικά ακίνητα σε παραλίες) και την ανάπτυξη έργων υψηλής κεφαλαιακής αποδοτικότητας ή έργων υψηλής συμβολικής αξίας. Το ΤΑΙΠΕΔ συγκροτεί ένα μακροπρόθεσμο στρατηγικό απόθεμα για την άσκηση της αυτοκρατορικής αρχιτεκτονικής σε διαθέσιμα εδάφη χωρίς κρατική κυριαρχία.

Αν ο μοντερνισμός, έτσι όπως υλοποιείται στα διακριτά ελληνικά παραδείγματα, προϋπέθετε ως στρατηγικό υποκείμενο και επενδυτή το κράτος πρόνοιας και την ιδέα ότι η αρχιτεκτονική είναι δημόσιο αγαθό, ήδη μέσα τη δεκαετία του '90 ανεφάνη η σχεδόν ολοσχερής καθυστόταξη της διακριτής αρχιτεκτονικής στο ιδιωτικό κεφάλαιο και τον ιδιώτη πελάτη. Έτσι, έπαψε να αποτελεί ή ίδια η αρχιτεκτονική, ως γνώση και ως πρακτική, δημόσιο αγαθό. Καθώς τα όρια του δημοσίου και του ιδιωτικού έχουν απαλλοτριωθεί από την επικυρίαρχηση του ενός πάνω στο άλλο, η αρχιτεκτονική- μετά -την -μοντέρνα -εποχή απορροφάται και αυτοεγκλείεται στην ιδιωτική σφαίρα. Η δημοσιοποίηση της

είναι κυρίως αναπαραστατική. Ιδιωτικοί χώροι της διακριτής αρχιτεκτονικής κοινοποιούνται μόνο μέσα από τις εκδόσεις, το διαδίκτυο και τα μέσα επικοινωνίας. Η εικονική κοινοποίηση του ιδιωτικού χώρου έχει κατισχύσει της σωματικής, εμπράγματης ιδιοποίησης του δημόσιου χώρου. Η κατανάλωση της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής ως εικόνας μπορεί να αφορά όλους αλλά η εμπίωσή της ανήκει στη δικαιοδοσία πάντοτε του ιδιώτη- κάτοχου. Πρόκειται για ένα μηχανισμό αύξησης του επενδυόμενου κεφαλαίου για την παραγωγή ιδιωτικού δομημένου χώρου, μέσα από τον πολλαπλασιασμό της φαντασιακής του θέσμησης ως εικόνας. Συγκρίνοντας τον ελληνικό μοντερνισμό του '30 ή του '50 με τον νεο μοντερνισμό του '90 και 2000 οι διαφορές δεν είναι πρωτίστως μορφολογικές. Είναι οντολογικές. Ο πρώτος ιδιοποιείται από το δήμο ως αγαθό ο δεύτερος ιδιοποιείται από τον ιδιώτη και κοινοποιείται ως συμβολική εικόνα και άυλη κυριαρχία, στο επίπεδο της αναπαραγωγής στυλιστικών προτύπων της αστικής ζωής.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ

Όπως επισημαίνεται εύστοχα στην ανακοίνωση της ημερίδας, οι ελληνικές πόλεις είναι στο μέγιστο βαθμό έργο του 20^{ου} αιώνα. Είναι ένα μοντέρνο έργο, όχι ως σύνολο χωριστών έργων – οικοδομικών αντικειμένων αλλά ως ένα συνολικό αστικό συμβάν. Ταυτόχρονα, το έργο αυτό φαίνεται ότι έχει παγιωθεί στο υπάρχον κτηριακό κέλυφος της πόλης, το οποίο είναι καθηλωμένο στη διάταξη και τα όρια, που είχε πριν από την κατάρρευση της οικοδομικής δραστηριότητας.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Ο ιστορικός προσδιορισμός του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού από τη δεκαετία του 1910 ως τη δεκαετία του 1960 ταυτίζεται με τον ιστορικό προσδιορισμό της ανάπτυξης του κράτους προνοίας στις δυτικές χώρες. Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε το περιεχόμενο του ενός –η εφαρμοσμένη μοντέρνα αρχιτεκτονική– με το περιεχόμενο του άλλου –το κράτος προνοίας-. Το κράτος προνοίας είναι το προϊόν ενός προγραμματισμένου μηχανισμού εξισορρόπησης στον ανταγωνισμό των κοινωνικών τάξεων. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική επινοήθηκε για να υπηρετήσει αυτό το μηχανισμό κοινωνικής ισορροπίας, με τη λογική κατανομής μέρους του παραγόμενου πλούτου προς την κοινωνία και τις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Τα προγράμματα κοινωνικής κατοικίας, υποδομών δημόσιου χώρου, εκπαίδευσης, άθλησης, αναψυχής και χώρων παραγωγής είναι αυτά που ενσάρκωσαν τα πρότυπα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής.

Η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους πρόνοιας από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και δώθε αντιστοιχεί στην παρακμή του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού. Αυτή η παράκμηση οφείλεται στις αλλαγές της δομής της εξουσίας και του τρόπου κατανομής του πλούτου. Το κράτος από δυναμικός μηχανισμός της κοινωνικής εξισορρόπησης μετατρέπεται σε μηχανισμό επιβολής της αποεδαφικοποιημένης κυριαρχίας. Έτσι η αρχιτεκτονική περνά σχεδόν αποκλειστικά στη εργοδοτική δικαιοδοσία του ιδιωτικού κεφαλαίου. Από την άλλη μεριά, η τεράστια παραγωγή οικοδομικού χώρου δημιούργησε ένα μοντέρνο κτηριακό απόθεμα

ικανό να παραλάβει τους καθηλωμένους ποσοτικά πληθυσμούς της δύσης. Το πλεόνασμα χώρου, όπως για παράδειγμα στην πόλη της Αθήνας έρχεται να παραλάβει τις εξαιρετικές πληθυσμιακές μετακινήσεις και ροές της εποχής της Αυτοκρατορίας. Η εποχή της αρχιτεκτονικής της αυτοκρατορίας έχει δύο αντίστροφες δυναμικές σε μια τοπολογική επισκόπηση με βάση το από -τα-πάνω (top down) και το από -τα -κάτω (bottom up):

Η μία δυναμική, από τα πάνω, περιγράφεται από την διεθνή κινητικότητα του κεφαλαίου και την προβολή του σε διάφορα μητροπολιτικά κέντρα –ένα από αυτά είναι κι η Αθήνα-, με τη μορφή βαριών προγραμματικών συγκεντρώσεων, διεθνών μπράντς αρχιτεκτονικής, και οικουμενικής αναφοράς τόσο στο συμβολισμό όσο και στη χρήση τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα το Ολυμπιακό Στάδιο και η Νέα εθνική Βιβλιοθήκη Λυρική στο Φάληρο.

Η άλλη δυναμική της αρχιτεκτονικής της Αυτοκρατορίας είναι η – από -τα-κάτω. Οι ροές της παγκόσμιας κοινωνικής σάρκας, οι μετακινήσεις των πληθυσμών σε συνθήκες αθλιότητας και οι διαδικασίες απαλλοτρίωσης (dispossession) των δικαιωμάτων και των υπάρχοντων των εντόπιων πληθυσμών δημιουργούν ένα ασταθή χώρο σωμάτων, μεταλλασόμενο και ρευστό, συχνά σε συνθήκες οριακής επιβίωσης. Αυτή η συνθήκη της αστικής σάρκας έρχεται να εφαρμοστεί στον γεωλογικό σχηματισμό της μοντέρνας πόλης, ο οποίος έχει παγιωθεί στις συνθήκες περάτωσής του από τις προηγούμενες δεκαετίες.

Εδώ αναδεικνύεται, ως το νέο κρίσιμο κοινωνικό και αρχιτεκτονικό μέγεθος, ο πλεονάζων κενός χώρος στον μοντέρνο αστικό σχηματισμό. Αργούντα ακίνητα, υπό κατάσχεση ιδιωτικοί και επαγγελματικοί χώροι, υπό έξωση σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού και ανεξέλεγκτη ροή ματικινούμενων και περαστικών πληθυσμών, από του τουρίστες ως τους μετανάστες συνθέτουν το νέο αστικό υποκείμενο, ο υποθετικός «πελάτης» της αρχιτεκτονικής σε συνθήκη αυτοκρατορίας.

Στο νέο αστικό φαινόμενο της Αυτοκρατορίας, η αρχιτεκτονική δεν έχει περιθώρια λειτουργίας ως υποκείμενο οικοδόμησης. Η νέα αρχιτεκτονική περισσότερο καλείται να επινοηθεί ως διαχείριση, συνδιαλλαγή και παρέμβαση στη νέα συνθήκη του κοινωνικού σώματος. Αυτό σημαίνει ότι η ευθύνη της αρχιτεκτονικής από την παραγωγή νέων οικοδομικών αντικειμένων περνά στη επιτελεστική διαχείριση της ρευστής κοινωνικής σάρκας εντός του μοντέρνου κελύφους. Πώς μπορεί να γίνει αυτό και πως επηρεάζει τη συζήτηση για το μοντέρνο πρότζεκτ?

Κατά τη γνώμη μας, η αρχιτεκτονική ως επάγγελμα και ως επικράτεια γνώσης, πρέπει να κοιταχτεί ριζικά και από την αρχή. Κι αυτό γιατί η περιοχή που διαμεσολαβεί ανάμεσα στο υπάρχον μοντέρνο γεωλογικό έδαφος της πόλης και την ρευστή κοινωνική σάρκα είναι αδιερεύνητη και μη θεσμοποιημένη. Δεν υπάρχει πλέον ή είναι αφανές και διάχυτο το υποκείμενο, το οποίο θα διαδραματίσει το ρόλο του μεσάζοντα, (agency), μεταξύ του αστικού χώρου και των υποκειμένων της κατοίκησης. Αυτό το ρόλο που έπαιξε το απελθόν κράτος προνοίας το οποίο διαμεσολαβούσε ανάμεσα στο επάγγελμα της αρχιτεκτονικής

και τον υπό διαμόρφωση χώρο δεν υπάρχει κανένα θεσμικό υποκείμενο να τον παίξει παρά διαμεσολαβητικά υποκείμενα όπως είναι ο απρόσωπος διεθνής επενδυτής, τα μείζονα χορηγικά ιδρύματα και βεβαίως οι πιστωτές με την έννοια της υποθήκευσης μεγάλου μέρους της μοντέρνας αστικής γεωλογίας από τους πιστωτές. Παραμένει και ένας περιορισμένος ρόλος για το αφοπλισμένο κράτος.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα αυτή την έννοια της διαμεσολάβησης (agency) και της δραστηριότητας της ισχύος αρκεί να σκεφτούμε τον κυρίαρχο διαδικτυακό διαμεσολαβητή που είναι το Airbnb. Μια δικτυακή εταιρεία διαχειρίζεται ολοένα αυξανόμενο αριθμό ακινήτων παγκοσμίως με σκοπό την προσωρινή εποικίαση- παραχώρηση χώρων διαμονής οπουδήποτε (belonging everywhere). Γύρω από κάποιες εναλλακτικές διαμεσολαβήσεις ανάμεσα στο ρευστό πληθυσμό και το κτηριακό απόθεμα της (μοντέρνας) πόλης θα μπορούσε να στηθεί ένα πρόγραμμα για την νέα αρχιτεκτονική επιτελεστικότητα. Σε αυτή την έννοια της διαμεσολάβησης, που είναι μια πολύμορφη πρακτική επιτελέσεων, περιλαμβάνονται όλα: η ανθρωπολογία του νέου αστικού υποκειμένου, οι πρακτικές της αστικής κουλτούρας και τις καθημερινής ζωής, οι πρακτικές αλληλεγγύης, μεταξύ ομάδων του πληθυσμού. Ακόμα μέσα σε αυτή τη διαμεσολαβητική επιτελεστικότητα της αρχιτεκτονικής θα ήταν και η ενεργοποίηση του διατιθέμενου αστικού χώρου υπό κρατική- ακόμα- ιδιοκτησία σε αναζήτηση νέων χρήσεων και επαναχρήσεων του δημόσιου χώρου (80000 ακίνητα, κληροδοτήματα κλπ).

Από το μοντέρνο ως αισθητικό αντικείμενο, στο πεδίο της μοντέρνας αστικής γεωλογίας ως συνθήκης πολλαπλών επιτελέσεων

Το πέρασμα της αρχιτεκτονικής από την μορφοποίηση νέων οικοδομικών αντικειμένων στην επιτελεστικότητα της διαμεσολάβησης μεταξύ καταστάσεων και συμβάντων, σηματοδοτεί το πέρασμα από την μοντέρνα στην αυτοκρατορική επικράτεια. Ασφαλώς δεν υπάρχει κανενός είδους σωτηριολογικής ρητορικής που θα ασφάλιζε ένα κάποιο μέλλον σε ένα αρχαίο επάγγελμα. Υπάρχουν όμως ενδείξεις προς διάγνωση για μια γρήγορη προσαρμογή στην τρέχουσα συνθήκη. Και επειδή οι πιθανότητες για τους αρχιτέκτονες των νεώτερων γενεών να υπηρετήσουν την αρχιτεκτονική της αυτοκρατορίας από -τα -πάνω είναι ελάχιστες ως μηδαμινές, θα έπρεπε να αναπτύξουν άμεσα την δραστηριότητα και την επινοητικότητα τους στην από -τα -κάτω διαδικασία, εντός της αυτοκρατορίας.

Αυτό που 'σως συνδέει όλους όσους βρίσκονται εδώ γύρω από το docomomo είναι η σαγήνη του μοντερνισμού, ένα είδος αισθητισμού με αναφορά στο αισθητικό αντικείμενο του μοντέρνου. Ωστόσο πρόκειται ταυτόχρονα και για ένα ανατμητικό σκύψιμο πάνω από ένα πτώμα. Μπορεί να γίνει πολύ ενδιαφέρουσα άξια η συνθήκη, αν ξυπνήσει η επιθυμία για μια μετατόπιση από την αυτάρεσκη θεώρηση του θεσπέσιου πτώματος προς τις τακτικές, τα επινοήματα και τις πράξεις επανάκτησης του μετέωρου και διαμφισβητούμενου εδάφους.

τι πρόκειται να συμβεί και τι ήδη συμβαίνει καθώς το στρατηγικό υποκείμενο διαχείρισης του οικοδομικού χώρου προσλαμβάνει τη λογική και τη δυναμική της «αυτοκρατορίας»; Πώς επαναπροσδιορίζεται η εργαλειακότητα του οικοδομικού αποθέματος, του μοντέρνου εδαφικού υποστρώματος (το διαθέσιμο «τοπίο» και τα κτήρια); Ποια θα είναι η πρακτική και συμβολική λειτουργία του αρχιτεκτονικού επαγγέλματος στο υπερδομημένο πεδίο;

Η πόλη ως παχύ έδαφος. Η γεωγραφία των σπηλαίων και η τοπολογία του ριζώματος

Ο μηχανισμός της απαλλοτρίωσης (dispossession) και της επανιδιοποίησης. (από τη μία οι εξώσεις από την άλλη η επανιδιοποίηση μέσω της δικτύωσης σε συστήματα οικουμενικής trans accommodation)